

ФРАЗЕОЛОГІЧНЕ БАГАТСТВО ЗБІРКИ ГРИГОРА ТЮТЮННИКА «СТЕПОВА КАЗКА»

У статті розглядається функціонування фразеологізмів у збірці «Степова казка» Григора Тютюнника з погляду їх художньо-виражальних особливостей, експресивно-стилістичного забарвлення, співвіднесеності з певними стилями, індивідуально-авторського використання.

Ключові слова: фразеологізм, евфемізм, художній дискурс, суміщені омоніми, стилістичні функції, структурно-семантичні модифікації, ідіостиль.

До збірки «Степова казка» Григора Тютюнника увійшли казки, оповідання й повісті про рідну природу, людей, які її оберігають, про долю дітей у роки Великої Вітчизняної війни й повоєнні роки. Є тут твори і для дітей, і для дорослих, але всі вони виступають окрасою української літератури, у них не знаходимо прохідних слів чи випадкових фраз. У передмові до згаданої книги Михайло Слабошпицький зазначає: «Кожне речення такої прози – то вже справді самостійний художній твір, оте маленьке диво, перед яким німуєш у захваті, бо не годен збагнути, звідки воно таке взялося; воно – як сотворіння таїни» [2, с. 11].

Відомо, що мова художнього твору виступає як функціонально орієнтована система, побудована на основі особливих номінацій і своєрідних художніх прийомів, до складу яких входить використання фразем.

Фразеологія художніх творів уже була об'єктом наукового зацікавлення українських лінгвістів, зокрема Л. Авксентьева, М. Алексеєнка, М. Алефіренка, М. Богдана, І. Гнатюк, М. Коломійця, Ю. Кохана, А. Супрун, В. Ужченка та ін. Вони приділили увагу дослідженню фразеологічного багатства художніх творів класиків української літератури, зокрема Т. Шевченка, М. Коцюбинського, М. Стельмаха, М. Рильського, О. Гончара, П. Загребельного та ін.

Мета нашої розвідки – дослідити функціонування фразеологічних одиниць (ФО) у збірці «Степова казка» Григора Тютюнника.

Фразеологізми, ці згустки розуму й емоцій, наскрізь пронизані враженнями, оцінками, почуттями, пристосовані до вербалізації семантики мовця і слухача, читача; вони суціль комунікативні й прагматичні, з найширшою й деталізованою шкалою конотацій. На думку В. Ужченка, «таке переплетення найтонших нюансів звучання й становить їх експресивно-стилістичне забарвлення, зумовлює стильове розшарування з незглибимими потенціями функціонального використання» [3, с. 221].

Дбаючи про реалістичне зображення народу, його думок, сподівань, прагнень, Григор Тютюнник не обходиться без фразеологізмів народно-розмовного походження, серед яких чільне місце посідають прислів'я, приказки, примовки, образні порівняння, відшарування різних фольклорних жанрів. Наприклад: «*Не спиши з-поперед батька в пекло*, – розважливо мовить Данило...» («Лісова сторожка») [2, с. 41]; «*Арсен знав, що все те могло бути, знав і те, що справжній страх не такий уже й страшний, як вигаданий*» («Біла мара») [2, с. 58]; «*про таких кажуть: «Тільки в хату – вже й своя»* (авторська характеристика невістки Рити з оповідання «Син приїхав») [2, с. 133].

У народно-розмовній фразеології творів Григора Тютюнника відбито (як прототипи образних виразів) давні забобони й вірування українців: «*Як схоти – так і зробиться!*» («Небезпечний приятель») [2, с. 32], «*Може б ти мені, Одарко, й на сито прикинула?* – питаються несміливо («Сито, сито») [2, с. 77], «... *на гріх, як кажуть, і курка свисне...*» («Син приїхав») [2, с. 156]; обряди, ігри й забави: «– Ей, Олесю! – кличуть з гурту. – Гайда з нами *подушки гнуть!*» («Дивак») [2, с. 98], «*Щоб відсвяткувати входи́ни...*, хлопці зварили на вечерю картоплі в кожушках до старого солоного сала. То було справжнє свято!..» («Климко») [2, с. 182], «Семен Петик є, так він *ходить «на чужу», на хутори*», тобто залицяється до дівчини з іншого села («Вогник далеко в степу») [2, с. 267]; народні міри: «– А може, *ще й Бабак не свистів*, може, ще й не весна, а тільки відлига?» [2, с. 19], «– *Бабак свиснув уже хтозна й відколи, ще вчора в полудень*» («Як свисне бабак») [2, с. 20], «Як тільки над обрієм *зажевриє велика досвітня зоря*» («Біла мара») [2, с. 56], «...оно *вже сонце з-за пруга вихопилося*» («Біла мара») [2, с. 60], «*сонце підбилося височенько*» («Перед грозою») [2, с. 91], «ще тільки-но *почало сірїти*» («Климко») [2, с. 193], «*починає братися на світанок*» («Вогник далеко в степу») [2, с. 287], «ще *йти та йти*» («Біла мара») [2, с. 60]; жарти: «*Без одної Химки ярмарок буде*» («Климко») [2, с. 208]; побажання: «*Доброго здоров'я пивши*» [2, с. 126], «...*Терешко, хай царствує, купив був...*» («Груші з копанки») [2, с. 127], «*Минулося – і цур йому, радій, що минулося*» [СК, 209], «*Хай там його, козака, смерть обминає*» («Климко») [2, с. 216].

Чільне місце в збірці «*Степова казка*» Григора Тютюнника відведено евфемізмам, які «сприймаються як перехідні одиниці від етнокультурного до лінгвістичного порядку або їх синтез» [3, с. 196]. Сфери евфемістичної заміни стосуються теми смерті: «*Трьох чоловіків своїх любеньких пережила. Скоро-скоренько і я до них піду. Піду, походжу, всіх трьох провідаю*» [2, с. 127], «*Біля нього ляжу. Він упізнає, посунеться...*» («Груші з копанки») [2, с. 127], «*Терешко вже давно пішов*» («Крайнебо») [2, с. 130]; народження: «*онука гарного «привела»*» («Син приїхав») [2, с. 133]; старості: «*в таких літах на зорі тільки й спиться, а вночі думки всякі в голову лізуть та привиди*» («Біла мара») [2, с. 58].

Стилістична диференціація дозволяє виявити особливості функціонування фразем різної стилістичної приналежності в художньому дискурсі. Найбільший шар фразеологічного багатства творів Григора Тютюнника складають розмовні вирази: *брати дружину* [2, с. 133], *не велика мудрація* [2, с. 141], *ніде ані лялечки* [СК, 169], *жити можна* [2, с. 171]. Немало зустрічаємо в творах Григора Тютюнника просторічних висловів: «*Дай тому в пику!*» – радили Їгоркові старші парубки» [2, с. 108]; *ляснуть гроші на меблі, одяг та всякі дрібниці* [2, с. 134]; *чорт-тього зна!* [СК, 153]; «*І всім на дурняк дай*» [2, с. 173]; «...*кричали, вибалушивши чорні циганські очі*» [2, с. 183].

У збірці «*Степова казка*» представлені й інші функціонально-стильові різновиди фразеологізмів: фольклорні: «*Так вони зажили в мирі та злагоді*» [2, с. 48], «*А тітка так і зацвіли, як маківка*» [2, с. 79], «– *Ловись, рибко, велика й маленька...*» [2, с. 93], «*Чого, моя квітко, хто тебе обидив, га?*» [СК, 207], «*вовчик-братик*» [2, с. 296]; жаргонні: «*Гришухо, веди на рубон!*» (їсти) [2, с. 236]; книжні: «*Я приготую вам краплі датського короля...*» [2, с. 170].

У дискурсивному просторі творів Григора Тютюнника фразеологізми виконують найрізноманітніші стилістичні функції: оцінну: «*Таж викапаний татусь!* – щасливо цокотіла Дзякунка, щасливо обціловуючи внука» [2, с. 133],

«Павлушко наш *ні в чому не прошибе*, – гордовито мовив Никифор» [2, с. 140], «*За що не візьметься, бісів хлопець, все в нього до ладу получається!*» [2, с. 149], «– Ти ди', яким *козирем став*» [2, с. 151] (персонажі оцінюються позитивно), «Митро, правда такий, що й *гарячу смолу питиме...*» [2, с. 150], «Климко засміявся й закашлявся, дивлячись на дядька з папугою: видно ж, що *одірви й покинь!*» (дається негативна оцінка) [2, с. 199]; мовної характеристики персонажа: «– А чого ж, – раділа Дзякунка. – І людям услуже, й *копійку заробить*. Воно так: *копійка до копійки – та вже й руб!*» [2, с. 136], «Тоді виправдовувалася жалібно й гугняво: «Як вонь ж бо *тут пече, а там тече*, а тут тобі рогач спав!» («Син приїхав») [2, с. 146]; «– По ліки людина прийшла. Чоловікові погано. – Людина, людина, – перекинула Бочончиха. — І всім на *дурняк дай*» («Климко») [2, с. 173]; відтворення внутрішнього стану персонажа: «*Дівчатка падали зо сміху*» («Дивак») [2, с. 108], «Дзякунка аж у *поли вдарила* [2, с. 137], «*Поволі похолонуло в грудях...*» («Син приїхав») [2, с. 147]; синонімічного увиразнення експресії, створення градації: «То ж бо директор *тяг* його до сьомого класу, можна сказати, *за вуха*: просив, умовляв, примушував – і таки *вивів у люди*» («Син приїхав») [2, с. 150]; «Не спав, а в *гарячці був*. *Без пам'яті був* трохи не три дні. Так тебе тіпало, бідолагу, що аж *підкидало на ліжку...*» («Климко») [2, с. 213] тощо.

Нерідко ФО служать для самохарактеристики дійових осіб: «... *серця б тобі увірвала*» (цим виразом тітка Марина висловлює свою любов до Климка, адже їй нічого не шкода для нього, ніби матері для дитини) [2, с. 219].

Природно, що фразеологізми найчастіше витворювалися на основі «підручного» матеріалу, тобто всього найвідомішого, перевіреного. Так постала чи не найчисленніша група соматичних ФО, які відіграють помітну роль у дискурсі художніх творів Григора Тютюнника. Особливо поширена група ФО з компонентами око-очі: *в очах стояв туман* [2, с. 46, 87], *вступила очі в підлогу* [2, с. 142], *в око ліпить* [СК, 199], *не встигли ми й оком зморгнути* [2, с. 247], *не зводить очей* [2, с. 273], *очей не стуляла* [2, с. 293].

Нерідко в творах використовуються так звані суміщені омоніми, пов'язані з відтворенням жестів і міміки людей: «Валерій Максимович *нахилив голову й одійшов убік*» [2, с. 120] (так дуже точно й лаконічно в оповіданні «Смерть кавалера» зображується бездіяльність замполіта, який, незважаючи на звання Героя Радянського Союзу, не зміг захистити Їгорка від сваволі директора училища).

На думку М. Алефіренка, у певних дискурсивних умовах і відповідно до мовленнєвого жанру «сприймаючою свідомістю та її носіями (конкретними комунікантами)» породжується смисл, «як правило, суб'єктивний, оскільки його завжди хтось відкриває, знаходить, розпізнає, інтерпретує» [1, с. 540]. Підкоряючись авторській волі, ФО виявляють приховані, на перший погляд, семантичні нюанси, без урахування яких неможливо зрозуміти їхні функції в мовленні героїв і словах автора.

Ужиті в художніх текстах Григора Тютюнників фраземи піддаються структурно-семантичній модифікації. При цьому існує кілька прийомів подібної трансформації. По-перше, це зміна форми компонентів або компонентного складу ФО: «*вибалушивши чорні циганські очі*» [2, с. 183], «*тохнюпив стрижену голову*» [2, с. 188] (тут помітні вклинювання слів-означень). По-друге, трапляється контекстне обігрування ФО чи її окремих компонентів: «*Колись казано: Боже*

поможі. А зараз: отак і кажі, тільки й сам поможі» [2, с. 125]; *Набити руку – це не означає побити руки...* [2, с. 224].

Таким чином, аналіз фразеологічного багатства збірки «Степова казка» доводить, що Григора Тютюнника можна вважати одним із кращих майстрів образного слова, який часто послуговувався текстотвірним потенціалом фразеологізмів. Стилiстичне використання ним фразеологічних засобів має оригінальний характер і тісно пов'язане з тими художньо-зображальними завданнями, які ставив письменник.

Системний підхід до аналізу фразеологічного складника художніх творів Григора Тютюнника для і про дітей може сприяти розширенню досліджень із фразеологічної стилістики, вивченню ідіостилію письменника.

Література

1. Алефиренко Н. Ф. Спорные проблемы семантики [Текст] / Н. Ф. Алефиренко. – М. : Гнозис, 2005. – 326 с.
2. Тютюнник Г. М. Степова казка : повісті, оповідання, казки / Григор Михайлович Тютюнник. – К. : Веселка, 1989. – 302 с.
3. Ужченко В. Д. Фразеологія сучасної української мови: навч. посіб. / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – К : Знання, 2001. – 494 с.

В статье рассматривается функционирование фразеологизмов в сборнике «Степная сказка» Григора Тютюнника с точки зрения их художественно-выразительных особенностей, экспрессивно-стилистической окраски, соотносённости с конкретными стилями, индивидуально-авторского использования.

Ключевые слова: фразеологизм, эвфемизм, художественный дискурс, совмещённые омонимы, стилистические функции, структурно-семантические модификации, идиостиль.

The article reveals the functioning of phraseologisms in the collection of «The steppe tale» of Grigor Tyutyunnik in terms of their artistic and expressive features, expressive and stylistic coloring, certain styles, individual and copyright using.

Key words: phraseologism, euphemism, artistic discourse, combined homonyms, stylistic features, a semantic and structural modifications, idiostyle.

УДК 372.41

*Мордовцева Н. В.,
Починкова М. М.*

ТВОРЧЕ ОПРАЦЮВАННЯ ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ НА УРОКАХ ЛІТЕРАТУРНОГО ЧИТАННЯ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

У статті розкрито особливості творчого опрацювання художнього твору на уроках літературного читання в початковій школі, зокрема представлені завдання й прийоми під час роботи над твором.

Ключові слова: художній твір, читання, літературне читання.